

Milan Kangrga

ETIKA

Osnovni problem i pravci

Copyright © 2004., Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb
Sva prava pridržana

Nakladnik

Golden marketing-Tehnička knjiga
Jurišićeva 10, Zagreb

Za nakladnika

Ana Maletić

Recenzenti

prof. dr. sc. Ante Čović
dr. sc. Zvonko Šundov

ISBN 953-212-200-1

Milan Kangrga

ETIKA

Osnovni problem i pravci

Golden marketing-Tehnička knjiga
Zagreb, 2004.

Knjigu posvećujem dragim prijateljima
Stjepanu Majdaku-Štefu i Mladenu Škreblinu-Šaniju
za ljudske podrške mojemu stvaralaštvu i životu!

IMMANUEL KANT
(Puttrichov crtež, oko 1798)

Ovu *Etiku* objavljujem u spomen
najvećem etičaru svih vremena
IMMANUELU KANTU (1724 - 1804)
uz 280. godišnjicu njegova rođenja i
200. godišnjicu smrti.

SADRŽAJ

<i>Predgovor</i>	11
Uvod	13
Opće određenje – predmet i metoda	19
Etika vrline i etika savjesti	25
Grad – topos filozofije	28
Etika kao nauka	34
Vrhovno etičko načelo	39
Bit etičko-moralnog fenomena	41
Pojam vrline (kreposti)	44
Moral	56
Mogućnost i ograničenost pojma vrline	58
Pravo podrijetlo pojma vrline (kreposti)	64
Civilizacijska uloga etičke refleksije	81
Bit moralnoga	84
Unutrašnje proturječje moralnosti	85
Moralna sloboda – slobodna volja	88
Moralizam	91
Egoizam i altruizam	93
Kazna kao moralni problem	96
Tko je subjekt (nosilac) moralnosti?	98
Etika i politika	115

Metafizika i etika	131
Descartesov "provizorni moral"	141
Spinozina <i>Etika</i>	146
Leibnizov "metafizički optimizam"	158
Čovjek kao "prirodno biće"	166
"Etički utilitarizam" – dobro = korisno	170
Savjest i jastvo	183
Kantova etika	202
Praktičan i praktički	206
Maksima i zakon	208
Legalitet i moralitet	212
Hipotetički i kategorički imperativ	216
Bitak i trebanje	219
Heteronomija i autonomija	221
Predmet praktičkog uma – dobro i zlo	224
Primat praktičkog uma	227
Pojam dužnosti	235
Mogućnost kategoričkog imperativa	241
Pojam praxisa kao osnova moraliteta	246
Povijesno značenje Kantove filozofije (etike)	249
"Razgovor" između Spinoze i Kanta	252
Etički karakter filozofije	256
Etička nauka slobode	262
Trebanje prethodi bitku	264
Pojam istine	267
Radikalno zlo – priroda – ljudska priroda	271
O biti ljudske slobode	277
Razmatranje o pojmovima dobra i zla	284
Pojam povijesnoga	292

Epohalno značenje pojma moralnosti	
i njegove granice	303
Moralnost i običajnost	306
Opća struktura objektivnog duha	308
Povijesno određenje pojmova "dobro" i "zlo"	317
Bitak kao ono zlo	324
Marx: moral – država – religija – ateizam – ljubav	328
Moral	332
Religija	338
Ateizam	341
Ljubav	343
Marksizam i etika	346
Filozofija života	364
Nietzscheov "imoralizam"	375
Novokantovska etika	394
Teorija vrijednosti (aksiologija)	402
Eugen Fink: "Ethik gründet in der Physik"	420
Suvremena "renesansa etike"	431
"Ne sutor ultra crepidam iudicet"	443
"Kršćanska etika"	456
Kantova nedosljednost	467
Moralno beščašće	469
Kristova revolucionarnost	474
Epilog	481
Zaključak	492
 <i>Literatura</i>	 497
<i>Kazalo imena</i>	<i>511</i>

*SVATKO ODABIRE TAKVU FILOZOFIJU
KAKAV JE ČOVJEK.*

*Razlog te njihove nemoći ne leži u nekoj
njihovoj posebnoj slabosti mišljenja,
nego u slabosti njihova cijeloga karaktera.*

J. G. Fichte

Predgovor

Objavljajući ovu knjigu pod naslovom ETIKA, autor smatra potrebnim prethodno ukazati na neke momente u njoj, koji s jedne strane opravdavaju uopće bavljenje takvom temom danas, a posebno na neke svoje kritičke stavove spram samoj etičko-moralnoj poziciji kao takvoj, i s druge strane pokušati objasniti ili rasvijetliti one dijelove teksta koji bi čitaoca mogli dovesti u nedoumicu. To bi ukratko bilo ovo:

1. Iako je u svojoj dosadašnjoj filozofskoj djelatnosti autor objavio više djela s užom etičkom problematikom (na primjer, *Etički problem u djelu Karla Marxa*, *Etika i sloboda*, *Razmišljanja o etici*, *Etika ili revolucija*, a djelomično se to odnosi i na knjigu *Praksa - vrijeme - svijet*), smatra da je "dužan" izložiti svoje etičke stavove i u jednoj ovakvoj knjizi s eminentno etičkom problematikom u "užem" smislu.
2. Budući da je autor četiri desetljeća na Filozofskom fakultetu u Zagrebu predavao etiku kao posebnu filozofijsku disciplinu, vrijedno je i potrebno da se ta djelatnost "okruni" i u obliku jedne ETIKE. Možda će ona poslužiti i u studiju filozofije, kao i u srednjim školama, a u svakom slučaju može dobro doći široj javnosti koju ta materija zanima.
3. Ovako izložena problematika etičko-moralnog fenomena moći će pokazati do čega je autoru bilo primarno stalo, kao i autentičan autorov stav u odnosu na taj problem, budući da se često događalo da se njegovi bitni stavovi – blago rečeno – nisu dokraja razumjeli. Autor zato želi jednostavno i najopćenitije objasniti svoj stav, naime da mu je u cijelome dosadašnjem radu na razjašnjenju biti etičko-moralnog fenomena bilo stalo ukazati na epohalno povijesno i duhovno značenje tog fenomena, s jedne strane, i ujedno na granice i ograničenost same srži moralnosti kako se pojavljuje i artikulira kroz

- historiju. Ta autorova kritičnost kao sama bit filozofijskog mišljenja tendira ujedno do pitanja i odgovora same "upotrebljivosti" moralnosti (i etike kao nauka o njoj), jer se u tom području suviše luta u svakidašnjem životu kako pojedinaca, tako i društva u cjelini. Ako u tome bar djelomično uspije ovom knjigom, bit će mu to jedina i prava satisfakcija.
4. Za pisanje i objavljivanje ove i ovakve knjige motiv i poticaj bila je suvremena – nazvat ćemo je tako – "renesansa etike" prije svega u Europi, ali i drugdje (npr. u SAD-u), kojom se žele, po svemu sudeći, razriješiti svi bitni, ključni i najurgentniji problemi života današnjice. Takve pokušaje autor smatra promašenim kako u praktičkom, tako i u teorijskom (filozofijskom) smislu.
 5. Čitatelje unaprijed treba uputiti, da ne bude nespornu: autor je smatrao potrebnim i svrsishodnim u tekstu ekstenzivnije navoditi neke stavove obrađivanih autora s namjerom da se ukaže na tekstove koji ili nisu poznati, ili se svjesno zaobilaze, ili se tendenciozno pogrešno navode, pa čak svjesno falsificiraju, ili se u ideologijsko-propagandne svrhe iskrivljuju do posvemašnjeg izvrtnja smisla, ili se citiraju u posve izvrnutu smislu za nečije banalne interese. Utoliko sâm navod, nekada u opsežnijem obliku, i može i mora ukazati na autentičnost misli dotičnog autora.
 6. Autor želi naglasiti da je svaka kritika ovog djela dobrodošla ukoliko je dobronamjerna i nije usmjerena na diskvalifikaciju kako samoga teksta, tako i njega samoga. Kritičare treba uvijek iznova "podsjećati" na to da je svaka kritika ujedno samokritika.
 7. Na kraju djela dodana je opširna literatura što se direktno ili indirektno odnosi na etičko-moralnu problematiku, za bolju orijentaciju čitatelju. Ujedno, iz nje se vidi raspon te "renesanse etike" danas.
 8. Autor je nastojao pisati čitko i razumljivo, ne samo za stručnjake i intelektualce, nego za svakog zainteresirana čitatelja. Tako svatko može u njoj naći nešto svoje. Uvjerite se!

Autor

UVOD

Obično se u historiji filozofije, a posebno etičko-moralne misli, upućuje na *Sokrata* kao prvog pravog začetnika onoga što se naziva *moralnošću*, te s pravom Hegel Sokrata naziva "izumiteljem morala", što je doduše u toj formulaciji samo zgodna *metafora* kojom se želi prije svega ukazati na samu *bit* moralnog fenomena, a to ovdje ujedno znači – na samu *mogućnost* moralnosti kao takve. Svako istinsko i početno *filozofijsko* pitanje, za razliku od *metafizičkog* ("iz čega nešto jest?", ili "zašto jest nešto, a nije ništa?") glasi: *Po čemu nešto jest* (moguće)? To se također formulira stavom: *Da* nešto jest, što znači kako se onim "da" ukazuje već na "subjekt" kao djelatnost iz koje ili po kojoj nešto uopće može *da* proizide (pri čemu je – kao što kaže Hegel – nešto već *rezultat* negacije negacije). Utoliko i ta ocjena o Sokratu kao "izumitelju morala" smjera na to da se doslovno historijski "locira" taj bitni moment, po kojemu je taj pojam morala tek – *moguć*. Hegel ga nalazi u Sokratovu *daimonionu* (demonu), na koji se i sâm Sokrat poziva kao na vlastito "proročište", za razliku od onog vjekovnog "objektivnog" i "vanjskog" proročišta, u Delfima, ali i u samom *polisu* kao uhodanoj i tradicijom prenošenoj rodovsko-plemenskoj zajednici-običajnosti.

Sokratov "demon" prvo je okretanje pojedinca u sebe sama, tj. u svoju *unutrašnjost*, u kojoj se sada traži odgovor ne samo na to kakav sam ja to čovjek, nego i na to kako se kao takav, sada individualiziran član kolektiva moram ili trebam odnositi spram svim drugima i spram zajednici u cjelini. U tome "okretanju u svoju unutrašnjost" nalazi sada Hegel prvi začetak onoga što će se u punom i pravom smislu tek u europskom novovjekovlju iskristalizirati, formirati i potvrditi u realitetu u obliku – *samosvijesti* (već s Descartesovim *Cogito*, pa to i sâm Descartes jasno naglašava). No, dok u Descartesa ta samosvijest nosi još na sebi samo spoznavala-

čko-spoznajni smisao i vrijednost, kasnije ona poprima isključivo *praktički* karakter u obliku *samodjelatnosti kao slobode*.

S druge strane u svojem višem i razvijenijem obliku taj se moralni fenomen, započevši sa Sokratom, sada samo po sebi unutrašnje nužno oblikuje u jednu nauku o tome moralu, pri čemu se već u samom zametku pokazuje da svaki oblik moralnosti nužno već sadrži u sebi *etičku koncepciju* (sistem), da bi se ta moralna pozicija i teorijski, tj. filozofijski, "opravdala" i dovoljno utemeljila kao takva. To je nakon Platona, Sokratova učenika i nastavljača, koji još nije oblikovao zaokruženu etiku u navedenu smislu, učinio njegov učenik i nastavljač Aristotel.

Međutim, da bi se taj "početak", pa i sama mogućnost dospijevanja do razine moralnosti u punom smislu riječi, a posebno same etike kao nauke o moralu, uopće mogao pojaviti u tom razvijenu obliku, treba ukazati na one prethodne stupnjeve te misli koji su omogućili da se ta moralna (sokratovska) pozicija mogla pojaviti i oblikovati. A to je upravo razdoblje tzv. *predsokratovaca*, čije je fragmente prvoklasno s velikom akribijom istražio i publicirao njemački klasičar i filozof *Hermann Diels* (1848 – 1922) pod naslovom *Predsokratovci*.¹

Dielsovo djelo omogućuje nam da se u ovom uvodnom dijelu bar ukratko upoznamo s nekim stavovima tzv. prvog samoosveščivanja starogrčkog ljudstva vlastitog života u zajednici, u kojoj ta običajnost (njem. *Sittlichkeit*) kao – kako kasnije ističu klasični njemački filozofi – *običaj-navika-druga priroda* sačinjava prvobitni oblik *socijalizacije* čovjeka kao tzv. predvorje njegove *historije*, koja kasnije "prerasta" u *povijest* kao samospoznato vlastito djelo.

Sljedećih nekoliko stranica neka, dakle, budu bar naznaka onome što za naš moralni problem slijedi u ovoj knjizi, pri čemu nam Dielsovo djelo služi kao osnova.

Do dubokih su spoznaja dolazili mislioci tzv. predsokratovskog razdoblja grčke filozofije, koja je historijska pretpostavka i antipacifikacija čitave kasnije, ne samo grčke, nego i ostale europske,

¹ Hermann Diels, *Predsokratovci: fragmenti I i II*, Naprijed, Zagreb, 1983.

npr. kršćanske misli i filozofije uopće. Tako predstavnici tzv. pitagorejske škole (kojih je bilo vrlo mnogo) dolaze do stava "da se čovjekova duša dijeli na tri dijela, na volju, razum i um: *da razum i volja zacijelo postoje i u drugim živim bićima, ali um (da postoji) samo u čovjeku*". U novovjekovlju npr. Leibniz prvi eksplicitno tvrdi kako i životinje imaju dušu a samo čovjek um, dok se rečena pitagorovska podjela nalazi na svoj način i u Descartesa!

No, za naš je moralni problem od velikog interesa npr. stav koji "kazuje da je najvažnija stvar u ljudskom životu *spособnost da čovjek nagovori dušu na dobro ili zlo*, i da su sretni ljudi kojima je dopala *dobra duša*, ali da nikada ne miruju *niti imaju u svojoj duši uvijek isti životni tok*. – I da je pravednost ono što pripada zakletvi, i da se zbog toga Zeus smatra zaštitnikom zakletve, i da je *vrlina – harmonija*."²

Ta "spособnost da čovjek nagovori dušu na dobro ili zlo" gotovo je posve "moderna" spoznaja i teza, koja stoji u osnovi (kako smo pokušali pokazati) čitave klasične njemačke filozofije, a – od Kanta do Hegela – glasi kako dobro i zlo nisu svojstvo bilo čega drugoga do li čovjekove volje, koja se "odlučuje" ili na dobro ili na zlo (time što je svijest ili samosvijest, odnosno um konstitutivan za pojam volje).

Što se pak tiče prvog navedena stava, vrijedno je za usporedbu navesti Leibniza:

"Zbog toga je potrebno razlikovati između *percepcije* ili unutrašnjeg stanja monade, ukoliko predstavlja vanjske predmete, i *apercepcije*, koja je samosvijest ili refleksivna spoznaja toga unutrašnjeg stanja, *a koja nipošto nije dana svim dušama, štoviše čak ni istoj duši u svako doba*."³

Ta se misao po smislu podudara s navedenom pitagorovskom: "niti imaju u svojoj duši uvijek isti životni tok", što zvuči gotovo kao nevjerojatna spoznaja u posve modernom duhu! I sâm po-

² Isto, str. 397. Kurziv naš.

³ G. W. Leibniz, "Načela prirode i milosti utemeljena na umu" (1714), u: *Izabrani filozofski spisi*, Naprijed, Zagreb, 1980, str. 249. Kurziv naš.

jam *monade* (jedinice), što postaje Leibnizova *supstancija*, potječe odatle.

Zatim ovdje nalazimo već u pitagorovaca onaj stav, što je do duše pripisivan proroštvu u Delfima ali ga je poslije kao osnovno svoje načelo istaknuo Sokrat: "Spoznaj samoga sebe!" (Gnoti se-
auton!), koji glasi: "Ni oni naime nisu promišljali pitanje: *što je dobro?*, nego što je dobro u *najvišoj mjeri?*, a to je (kako kažu) *spoznati samoga sebe*, niti (su postavljali pitanje), što je lako?, nego što je najlakše?, a to je (kako kažu) *ravnati se prema navici*."⁴

To posljednje svakako je prava životna spoznaja, jer je najlakše doista biti jednostavno *primjeren životu oko sebe kakav je već nastao* mimo i bez nas, ali je teže učiniti *iskorak iz toga kao svoj vlastiti čin*, što i historijski znači (sa Sokratom) postaviti se na sebe sama i upitati se: Kako to stoji sa mnom kao čovjekom pojedincem, a to je pravi početak moralnog pitanja (koji je utemeljen već na samo-svijesti). Hegel je to istaknuo kao moment *svijesti*, koji je primjeren toj – *navici* (kao uhodanosti života), ali je istinski početak upravo u – *samosvijesti*, na osnovi koje je tek moguće pitanje o dobru i zlu. A vidimo da se već u toj pitagorovskoj dimenziji uočilo da dobro i zlo započinje u "našoj duši", koja se odlučuje za jedno ili drugo, a *sretan* je onaj koji odabire – *dobro*.

Da bi se vidjela duhovna (ali i životna) razina toga razdoblja, u kojemu je Pitagora (ne samo svojom teorijom o brojevima) bio jedna od vodećih ličnosti, vrijedno je ovdje navesti ulomak iz Pitagorinih tzv. *Pouka*, što su se studirale u cijelome tom pitagorovskom krugu:

"...koja je stvar bolja od drugih isto takvih: na primjer – što je to najpravednije? – *žrtvovanje*, što je to najmudrije? – *broj*, a drugo (po mudrosti)? – *onaj koji je stvarima dao imena* (Hegel će reći da je imenovanje stvari prvo prisvajanje svijeta kao svojega! – op. M. K.), što je najmudrije među našim djelatnostima? – *liječništvo*, što je najljepše? – *harmonija*, što je najsnažnije? – *misao* (gnome), što je najbolje? – *sreća*, a što se govori najistinitije? – *da su ljudi nevaljali!*" Zbog toga kazuju, da je (Pitagora) i pjesnika Hipodamanta, upravo onoga iz Salamine, pohvalio, jer je pjevao:

⁴ Isto, str. 417.

Milan Kangrga
ETIKA
Osnovni problem i pravci

Golden marketing-Tehnička knjiga
Zagreb, Jurišićeva 10

tel.: 01/4810-819, 4810-820
faks: 01/4810-821
e-mail: gmtk@gmtk.net
www.gmtk.net

Urednik
Ilija Ranić

Izvršna urednica
Mirjana Paić-Jurinić

Korektorica
Nataša Polgar

Likovno rješenje korica
Studio Golden

Računalni slog i prijelom
Danijel Šah

Tisak i uvez
Kastmiller, Zagreb

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Zagreb

UDK 17(091)

KANGRGA, Milan

Etika : osnovni problem i pravci /
Milan Kangrga. – Zagreb : Golden marketing
-Tehnička knjiga, 2004.

Bibliografija. - Kazalo.

ISBN 953-212-200-1

I. Etika -- Povijest

441029145